

SENKI FÖLDJE

(Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények.*

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
231 old. 160 Ft)

A hazai társadalomtudományokban évtizedeken át az érinthetetlen témák közé tartozott a szegénység. Sokáig tartott, míg a „halmazottan hátrányos helyzet” és a „relatív szegénység” ködösítő fogalmi helyett néven nevezhetővé vált és a szakirodalomban polgárjogot nyert a szegénység kifejezés. Ma már publikációk sokasága foglalkozik a kimeríthetetlennek tűnő téma elemzésével – legutóbb a *Századvég* és az *Esély* szentelt egy-egy számot a hazai szegénységkutatás eredményeit feltáró írásoknak. Ritkaságszámba megy azonban az olyan munka, amely a szerteágazó témát úgy közelíti meg, hogy több tudományág szempontjait és módszerét egyidejűleg alkalmazza.

Gönczöl Katalin *Bűnös szegények* című könyvének nagy erénye, hogy összekapcsolja a különböző társadalomtudományok számára fontos szempontokat. A jogtudomány szegénységfogalmát, a szegénységgel kapcsolatos jogfelfogás alakulását, annak elméleti fejleményeit egy másik diszciplína, a társadalompolitika összefüggésében vizsgálja. Olyan alapvető kérdéseket elemez, mint a modern szegénység koronként és országonként változó társadalmi megítélését a feudalizmus felbomlása óta; a büntetőjog többnyire ellentmondásos szerepét a szegények és elesettek élethelyzetében; a mindenkori hatalom és szakértelem szembenállását; és a szegénység kezelésével kapcsolatos kompetencia-kérdést a büntetőjog és a társadalompolitika között. Teszi mindezt imponálóan nagy tárgyi tudással, a gyakran kínálkozó aktualizálás veszélyeit gondosan elkerülve. Pedig éppenséggel van mit aktualizálni.

A 90-es évek elején lassan nálunk is megjelennek a nyugati világban jól ismert jóléti intézmények: non-profit szolgáltatások, alapítványok, önszolgáltató csoportok stb. A szegénységgel kapcsolatos felelősség megosz-

lik az egyes szektorok – állam, civil társadalom, család – között, melyek belső infrastruktúrája, teherbíró képessége azonban még nem áll arányban a feladat nagyságával. Ebben a helyzetben érdemes feltenni a kérdést: kinek a feladata az egyre nyugtalanítottabb méreteken jelentkező társadalmi nyomorúság „kezelése”? A korábbi védő szociálpolitika elemei fokozatosan eltűnnek az állam határozott visszavonulása nyomán; a piac eredendően nem vállalja, az ún. harmadik szektor pedig nem képes vállalni a korábbi állami funkciókat. A jóléti politika még mindig senki földje, ahogyan korábban is az volt.

Mennyit vállal a modern szegénységből a szociálpolitika, és mennyit a büntetőjog? – kérdezi a szerző.

Az első fejezetben a szegénység kezelésének társadalmi és büntetőjogi aspektusait vázolja fel a polgári társadalmakban és a két világháború közötti Magyarországon. Az adott társadalmi struktúrát leképező 1601-es angol szegénnytörvénytől az anakronisztikus, 1834-ben hozott II. angol szegénnytörvényen át nyomon követhetjük a századfordulóig vezető folyamatot, amikor is a szegénység mint bűn elmélete tudományos rangra emelkedik, amikor elfogadják a tételt, mely szerint „az állami funkciók bizonyos körökkel, rétegekkel szemben büntető felelősségrevonással is helyettesíthetők”. (27. old.)

A 20. század hajnalán született büntetőfilozófia alapján hozott jogszabályokban – a csavargók, munkanélküliek, koldusok rendszabályozásáról – „egymással versengett a büntetés és a biztonsági intézkedés” – írja Gönczöl. A társadalompolitikai gondolkodás olyan építőköveire helyezi a nyugat-európai szegénység jogpolitikai történetét, mint a tág értelemben vett társadalmi bizottság, a társadalmi szolidaritás, és a meglévő anyagi források elosztásának kérdése. Ebben a kontextusban értelmezi azt a hosszú évszázadokon át érvényes ideológiát, amely éles határt húz az érdemes és érdemtelen szegény között, és végül „szentesíti a liberális állam megosztó törekvéseit a tiszt-

tességes munkás és a bűnös szegény között". Nem kell nagyon messzire mennünk ahhoz, hogy felfedezzük ennek a makacs szemléletnek mai megnyilvánulásait. A mindennapi gyakorlat példáit mindnyájan jól ismerjük. Az igazi kérdés az, miért olyan mély a hazai közgondolkodásban a szegényekkel szembeni előítélet, amelyet a mindenkori hatalom szinte különösebb erőfeszítés nélkül használhatott fel a *divide et impera* politikájában. E kérdésre csak behatóbb társadalomtörténeti elemzés adhatna választ, s erre a szerző itt nem vállalkozik. A magyar szegénység két világháború közötti korszakával foglalkozó fejezet a jogfilozófia és a büntetőpolitika összefüggéseire szorítkozik. Megmutatja, hogy egy szellemi válságkorszak küzdelmei miként jelennek meg egy, az eszmetörténet számára alig ismert területen, a büntetésfilozófiában, és hogy a Vámbéry Ruzssem, Balogh Jenő és Irk Albert nevével fémjelzett humanista büntetésfilozófiai felfogás végülis hogyan szorul háttérbe a konzervatív, merev szakértelemmel szemben.

A korabeli hatalom elhatárolja magát a kriminológiai kutatások eredményeitől, nem tart igényt arra, hogy a szegénység okait, társadalmi összefüggéseit, a szegénység és a bűnözés közötti kapcsolat mélyebb dimenzióit vizsgálja. „A szegénység és a bűnözés összekapcsolódása a tudományos kutatásban még a szegénykutatáshoz képest is csak kivételesen fordul elő. A hatalom képviselői számára maguk a kriminológiai kutatások is kényelmetlenekké váltak, eredményei rákérültek a nemkívánatos ismeretek listájára...” Hogy a képet plasztikusabbá tegye, Gönczöl gyakran idézi a korabeli jogalkotás egy-egy gyöngyszemét, így pl. az 1916-ban hatályba lépett 1913. évi XXXI-tc-et, amely a közveszélyes munkakerülőkkal szemben alkalmazott tradicionális büntetési formák alternatívájaként (!) ajánlja a dologház intézményét. (54. old)

Mai szóhasználattal élve ez a büntetőjogi és foglalkoztatáspolitikai eszköz nemcsak antihumánus és megbélyegző – néhány száz évvel korábban is az volt –, hanem tökéletesen alkalmatlan terepe a munkaterápiának, mivel természetszerűen nem a munkára nevelést, hanem a munka kényszer jellegét hangsúlyozza, és így egészében azt fejezi ki, hogy a szociális integráció elősegítésnek gondolata távol áll a büntetőjogi intézmények működésétől.

A kiragadott példa azért fontos kordokumentum, mert messze túlmutat önmagán. Hű lenyomata annak a kirekesztő, a bajba jutottakat mindenkor elítélő szemléletnek, amely mélyen beleívódott nemcsak a magyar büntetőjogi gyakorlatba, hanem a közgondolkodásba is.

A könyv második fejezete rövid áttekintést nyújt a jóléti államokban kialakult társadalom- és büntetőpolitikai modellekről. Minden modellalkotás magában rejt a szematizálás veszélyeit. Ezt a csapdát Gönczöl sem tudja elkerülni, amikor sorra veszi, majd egymással összehasonlítja a történeti fejlődés során kialakult jóléti államok társadalom- és büntetőpolitikáját.

A szakirodalom valóban a jóléti állam három alaptípusát különbözteti meg: a három domináns ideológia – a liberalizmus, a konzervativizmus és a szociáldemokrata eszmerendszer alapján. A történeti fejlődés bemutatásakor azonban nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy nem egy töretlen fejlődési folyamatról van szó, amelyben a jóléti politika egyes elemei fokozatosan egymásra épülve végül tipikus rendszerekké állnak össze. A különböző fejlődési utak későbbi egymáshoz közelítése, a kezdetben divergáló tendenciák lassú összeérése legalább olyan fontos elemzési szempont, mint a tipizálás, és a különbözőségek hangsúlyozása. Gondoljunk csak a jóléti államok alappillérét alkotó nagy társadalombiztosítási rendszerek kialakulására és továbbélési formáira. Annak ellenére, hogy a bismarcki, ekvivalencia-elvet hangsúlyozó, járulékfizetésen alapuló rendszer kezdetben homlok egyenest különbözött az angolszász típusú, közadókból finanszírozott, a társadalmi szolidaritást erősítő, univerzális ellátásokra törekvő rendszertől, ma már szinte egyetlen olyan ország sincs, amely e két rendszer valamelyikét eredeti formájában alkalmazná.

A kép tehát árnyalt, és ennek óvatosságra kell intenie azt, aki az összehasonlítás eszközeivel él, különben sommásra kerekedhet az ítélet. Ilyennek éreztem az amerikai és európai társadalomtudományok összevetésének summázatát is.

Gönczöl Katalin azt írja: „Az igazi amerikai specifikum a szegénység és bűnözés kezelésének összekapcsolódása és a pszichológiai módszerek alkalmazásának dominanciája volt. (...) Ezzel szemben Európában egyre erősödött az a később a hivatalos

politika rangjára is emelkedő tendencia, hogy mind a szegénység, mind a bűnözés jelentős része »társadalmi eredetű bajnak« tekinthető.” (76. old.) Nem szándékom vitatkozni ezzel a megállapítással, hiszen mindössze különböző tendenciák kirajzolásáról van szó. Csupán attól félek, hogy az alapvetően szociológiai indíttatásúnak tetelezett európai iskola szembeállítását a mindenekelőtt pszichológiai irányzaton alapuló „amerikai specifikummal” a valóságosnál szegényebb képet sugall, mivel figyelmen kívül hagyja a különböző ideológiai áramlatok keveredését, egymásra épülését.

Gönczöl elemzése szerint a második világháború után a társadalom- és büntetőpolitikai irányzatok még erősebben különböznek, aminek magyarázatát a szerző a jogrendszerek különbözőségében fedezi fel. Úgy véli, Európában elsősorban a cselekmény társadalmi veszélyességét szem előtt tartó kodifikált jogrendszer az az intézmény, amely útját állta a bűnözőkkel szemben alkalmazott pszichológiai módszerek térhódításának. A két különböző jogrendszer ismertetése után arra a következtetésre jut, hogy a nyugat-európai jóléti állam differenciáltabban közelített a szegénység és bűnözés kérdéséhez, mint az amerikai. Ezt a feltételezést némileg cáfolja az a megállapítása, amely szerint a hetvenes évek végén mindkét rendszer ugyanazokkal a jól ismert dilemmákkal került szembe, mint pl. az egyéni életsorsokba való beavatkozás, erőszakos értékközvetítés stb., és ugyanazzal a súlyos problémával szembesült: a börtönképesség drámai arányú növekedésével.

A krízis sem Európában, sem Amerikában nem egyszerűen gazdasági természetű: morális értékválságot, anómiás állapotot jelez – állapítja meg a szerző. A szegénység és bűnözés növekedése tehát mindkét rendszer közös kudarca. Kinek a szégyene?

Az egyéné, aki nem bizonyult elég ügyesnek és tehetségesnek? Az államé, amely nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és nem volt képes a szociális igazságosság megteremtésére? A társadalomtudósoké és jogtudósoké, akik legjobb tudásuk szerint igyekeztek beavatkozni egyének-családok, munkaadók-munkavállalók, szülők-gyerekek viszonyába? Talán a harmadik út – a híres skandináv modell – ad majd választ ezekre a kérdésekre. Ez mind a társadalomtudomány, mind pedig a büntetőjog te-

rületén, humánus módon közelít a bűnelkövetőkhöz, mindig a személyiség szerepét hangsúlyozza. A büntetőpolitikai rendszert jól szervezett szociálpolitikai intézkedések sora egészíti ki, amely nemcsak a bűnelkövetők, hanem családjuk szociális problémáinak megoldására is összpontosít. „Skandináv jellegzetességnek tekinthető az a jól szervezett, főhivatású szakemberekből álló, széles hatáskörrel és anyagi ellátottsággal rendelkező pártfogó- felügyelői hálózat, amely a szociálpolitikai szervezetekkel és a rendőrség erve hivatott szakembereivel együttműködve a bűnméltés megelőzését, tágabb értelemben pedig a bűnözés megelőzését szolgálta.” (115. old.)

„A 60-as években a börtönök inkább hasonlítottak jól felszerelt szanatóriumokhoz, mint tradicionális értelemben vett büntetés-végrehajtási intézményekhez. Általában 5–10 elítélre jutott egy-egy magasan kvalifikált szakember. Az intézeteket ellátták a kultúrált szabadidő-eltöltés és a sportolás legfontosabb eszközeivel. Korlátlanul és ellenőrzés nélkül fogadhattak látogatókat, a hosszabb időre elítéltek – bizonyos feltételek megléte esetén – évi szabadságukat az erre a célra kialakított üdültáborokban családjukkal együtt tölthették. A szabadságelvonást szervezett utógondozás követte.” (113. old.) A hetvenes évek eleje azonban a skandináv régióban is reformok egész sorát hozza magával, mivel addigra a teljes büntetési rendszer csődöt mond.

Az olvasó döbbenet néz szembe ezzel a ténnyel. Mindaz, amit addig a skandináv fejlődésről olvashatott, távolról sem teszi indokolttá ezt a végkifejletet. Kérdések sokasága merül fel: általában a jóléti állam kudarcairól van-e szó? Válságról kell-e beszélni egyáltalán, s ha igen, melyek e válság jellemzői?

A továbbiakban sokat megtudunk a jóléti állam válságáról általában. Gönczöl széles összefüggéseiben, a gazdaság- szociál- és büntetőpolitika hármásának erőterében vizsgálja ezt a kérdést, jóval kevesebbet ír azonban a skandináv válság sajátos okairól. A treatment-ideológia alkalmazásának eredménytelenségére és a „jóléti bűnözés”, új jelenségének felbukkasására hívja fel a figyelmet.

Annál gazdagabb és bőségesen dokumentált a skandináv büntetőpolitika későbbi útkeresésének bemutatása. A reform

során létrehozott új intézmények közül kétértelmű az elítéltek családi elhelyezésének gyakorlata a legérdekesebb. „Önként jelentkezőkből választanak ki elítélteket, akik erre a feladatra vállalkoznak, és a környezettanulmányok szerint alkalmasak is a tisztességes munkáséletforma példás közvetítésére.” „Az állam fizet az elítéltek eltartásáért, és az elítélt be is kapcsolódhat a családi munkába: a tartásdíja ilyenkor teljesítményével arányosan csökken.” (118. old.)

A skandináv modell egyéb újításai közé tartoznak az olyan alternatív büntetési formák is, mint pl. a pénzbüntetés, a köz javára végzett munka vagy katonai szolgálat teljesítése, a szabadságvesztés *kivételes büntetesként* való definiálása. A szociális válságkezelés tanulmányozása során a szerző végül arra a felismerésre jut, hogy a növekvő szegénység és bűnözés veszélyeivel szemben a „jóléti állam küzdelme ott volt a legsikeresebb, ahol a gazdaságpolitika egyenrangú partnerévé válhatott a társadalompolitika, s ahol sem az állam, sem a piac nem válhatott egyeduralmódóvá, hanem bizonyos egyensúlyi helyzet alakult ki a politikai küzdőtéren. Ez a helyzet azonban csak úgy jöhetett létre, hogy a hatalomgyakorlás során tudatosan és célzatosan törekedtek az említett céloknak megfelelő közmegegyezésre”. (125. old.)

A harmadik fejezet a magyarországi szegénység és bűnözés újratermelődésének komplex kérdését vizsgálja meg. A szerző ezt az intézmények, a politikai mechanizmus működése, és a közelmúltban végzett kutatása során megismert egyének és családok oldaláról írja le.

Abból a hipotézisből indul ki, amely szerint a deviancia illetve a bűnözés a társadalom dezintegrációs fokának, a közmegegyedtségnek és a morális egészségnek meglehetősen pontos mutatója, s jelzi az elmúlt évtizedek során kibontakozó tendenciákat az alkoholizmus, öngyilkosság és bűnözés területén. Az eredmény – ahogyan ezt más kutatásokból is tudjuk – lehangoló. Egyetlen drámai adat: a 100.000 lakosra jutó öngyilkosságok aránya 1968 és 1987 között közel 75%-kal emelkedett. E tendenciák ismeretében teszi fel a kérdést: kifejez-e valamilyen értékválságot az, amit észlelünk. Megközelítése annyira sokrétű, hogy akár újabb tudományos mű témáját képezhetné. Most csak néhány fontos észrevételre utalok,

mint pl: az öngyilkosokkal, bűnözőkkel, alkoholistákkal foglalkozó intézetek egymástól elszigetelt működésére, amely akadályozta egy integrált társadalompolitikai rendszer kialakítását; a büntetőpolitikai és szociálpolitikai funkciók keveredésére, a deviancia újratermelési folyamatát lényegében erősítő politikai mechanizmus működésére.

Gönczöl nem ír arról az előítélet-tömegről, amely egyének, szakmai intézmények, és általában a közvélemény részéről e rétegeket sújtotta, és – ha talán kisebb mértékben – még ma is sújtja. A szerző nem beszél a hatalom manipulatív eszközeiről sem, amelyeket, hogy a közvéleményt befolyásolja gyakran alkalmazott e rétegekkel szemben. Minderről sokat hallhattunk, olvashattunk már, de talán nem felesleges megemlíteni őket.

Végül a szerző a nyolcvanas évek közepétől végzett empirikus kutatása eredményeit mutatja be a magyarországi szegénység és bűnözés reprodukciójának vizsgálata alapján. Az MTA Szociológiai Kutató Intézetének a társadalmi reprodukciós folyamatokat vizsgáló kutatásában 123 családról készített három generációt átfogó vizsgálatát. „Az első csoportba 69 olyan család tartozott, amelyben fiatalok ellen a vizsgálat időpontjában büntetőeljárás folyt, és rajta kívül más is összeütközésbe került a büntető jogszabályokkal. A másik csoportba 54 olyan, a vizsgálat időpontjában szabadságvesztés büntetését töltő, többszörös visszaeső volt, akinek a családjában még legalább egy büntetett előéletű állott.”

A szerző az általa vizsgált népességről megállapítja, hogy az iskolai végzettség, a foglalkozási struktúrában elfoglalt hely, a lakásviszonyok és a jövedelmi helyzet alapján e népesség legalább kétharmada hátrányos helyzetű, 43%-a pedig olyan közösségbe tartozik, amelyben az összes jelentős hátrányos helyzetet minősítő mutató együttesen megtalálható.

A továbbiakban két tételt igazol: először azt, hogy az ide sorolható családok leszakadása több generáción keresztül tartó folyamat, másodsor pedig azt, hogy e családok nem reprezentálják sem a bűnözőket, sem a létező szocializmus szegényeit, hanem „a két társadalmi jelenség sajátos keresztmetszetében létrejött marginális csoportról van szó”. (161. old.)

E csoport lemaradásának legfőbb bizo-

nyftékát a nagyszülői generáció iskolai végzettségbeli és gazdasági helyzetének lemaradása, továbbá az önálló gazdasági tevékenység hiánya indokolja. „Ez a hiány nemcsak az akkori megélhetési viszonyok szempontjából jelentett komoly hátrányt – írja Gönczöl –, hanem megakadályozta egy autonóm létező biztosító munkakultúra kialakulását és továbbörökíthetőségét is.” (162. old.)

A szerző által vizsgált csoport nem reprezentálja a hazai szegényeket, mivel „A hátrányos helyzetűek viszonylag jelentős része alacsony nyugdíjas, egyedülálló, járulékból élő vagy eltartott, míg a vizsgált kör aktív, a keresőképességnek csúcán levő családokat foglal magában.” (166. old.)

A legutóbbi szegénységkutatások alapján tudjuk, hogyan változott a szegénység összetétele és aránya: adataink vannak arról, hogy a 80-as évek szegényei között egyre több a városi, aktív kereső, a fiatal, szemben a 70-es, 80-as évek többnyire falun élő, idős, egyedülálló szegényeivel. Ez a tendencia óriási kihívást jelent a jövőbeli jóléti politika számára. A korábbi büntetés és szegénységet reprodukáló intézményrendszer végképp tarthatatlanná válik, az egész rendszer legitimitációja forog kockán, az egyének, családok és az intézmények közötti kapcsolat újradefiniálására van szükség. Nemcsak Gönczöl Katalin könyvéből tudjuk, hogy a szegények sokszor meg sem próbáltak segítséget kérni intézményektől. Szegénylősek talán? Igen. És tudatlanok is. Többségük nincs is tisztában azzal, hogy segély járna neki. Mi viszont tudjuk, hányféle szigorú feltételnek kell megfelelnie ahhoz, hogy egy családnak, hogy az igénybevételhez szükséges jogosultságot megszerezze. A segélyezés rendszere nemcsak igazságtalan és kontra-szelektív, de megalázó is. Ráadásul a széttagolt intézményrendszer nemcsak az anyagi rendszer szükségessége miatt nem tud tényleges segítséget nyújtani a bajba jutottaknak, hanem egyéb eszközei is hiányozhatnak, mint pl. a megfelelő szaktudás.

Mit tehet a büntetőpolitika?

Addig nem sokat, amíg az erősen tettecentrikus, konzervatív nézetek uralják olyan szempontok rovására, mint pl. a megelőzés, és elzárkózik az alternatív büntetési formák bevezetésétől.

„Még ma is minden negyedik-ötödik jogerősen elítélt büntetésvégrehajtási intézetbe kerül. A bíróságok nem alkalmazták az al-

ternatív büntetési formákat. Az új büntetési lehetőséggel – a főbüntetésként kiszabható mellékbüntetéssel – egyszerűen nem is éltek (ezek aránya taratósan 5% alatt maradt). Jelentősen csökkent a pénzbüntetések aránya, míg 1977-ben az összes főbüntetés 46,1%-a volt pénzbüntetés, addig 1983–1989 között csak 35-40%”. (191. old.)

A büntetőpolitika eszközei rendszerében kevés ahhoz, hogy kielégítő módon kezelni tudja a szegénység és bűnözés masszív társadalmi jelenlétét. Csak egyetérteni lehet Gönczöl Katalin végkövetkeztetésével:

„A büntetőpolitika és szociálpolitika együttműködésének újragondolásánál abból kell kiindulnunk, hogy a büntetőpolitikának már vannak hagyományosnak tekinthető és megőrzendő szociálpolitikai feladatai. Ezért a büntetőpolitikában megvalósuló szociálpolitikai tevékenységnek ki kell egészülnie olyan intézmények szociális segítő szolgálataival, amelyek teljesen mentesek a hatósági jellegű jogköröktől.”

Ma, amikor a kelet-európai rendszerek látványos összeomlásának lehetünk szemtanúi, és állítólag óriási léptekkel haladunk a civil társadalom kiteljesedése felé, ne kívánjunk sokat, csupán annyit; nyissuk meg azokat a kapukat a korábban felismert és összefüggéseiben feltárt társadalomtudományi gondolkodás előtt, amelyeket az elözö rendszer tévedéséből bezárt.

Lévai Katalin

ÉPÍTÉSRE IS VÁLLALKOZNI

Vági Gábor:

MAGUNK, URAIM

Válogatott írások településekről, tanácsokról, önkormányzatokról

(Gondolat, Budapest, 1991. 555 old.)

A fiatalon elhunyt szerző élete utolsó éveiben sokat írt. Mintha érezte volna, kevés idő adatott számára a szennyes fővárosban, abban a fojtogató, elembertelenedő környezetben, amelyben élt. Egy politikai rendszer csúfos, kisszerű és sekélyes agóni-

ája körülményeinek tudós figyelője volt. Ismertem személyesen, a szakmában mindenki ismerte. Politikailag más értékeket vallottunk, ő az ellenzéki csoportokkal működött együtt, magam közelebb voltam a szocialista baloldali hatalomcsoporthoz, nem a hatalmi jogosítványok tekintetében, hanem a csupán jelszavakban vallott értékeket alapul véve. Ez a momentum elválasztott tőle, de nem volt igazán lényeges mozzanat, a szakmai kérdésekben ugyanis ez a távolság alig volt érzékelhető. Talán az egyformán jellemző politikai ambícióhiány miatt. Közel állt hozzám tudományetikai felfogása is. Nagyon mérsékelten fogalmazva idegenkedve szemlélte a magyar tudomány zárványokban továbbélő arisztokratizmusát, pöffeleg, üres gőgjét, patyomkin díszleteit és újra-éledő hatalmi ambícióit. Még álszerűen módon sem hódolt be, ahogyan ezt sokan megtették a minimális érvényesülés érdekében.

Autonóm egyéniség volt Vági Gábor, mestereitől is csak annyit tanult, ami nem értett meg tudományos önállóságának. Nagyon jól jellemzi ezt Szelényi Iván baráti ihletésű előszava: kettőjük gondolkodásmódja a szoros szakmai együttműködés ellenére nagyon különböző volt. Szelényi települészociológiai munkássága sokakat inspirált és indított el, olykor az ellenkező irányba, ez alól Vági sem volt kivétel. Abban is hasonlított Szelényire, hogy nem óhajtott a magyar akadémiai keretekhez idomulni, amely biztosította ugyan az ellenzéki lét minimális védelmét azok számára is, akik a rendszert és amit képvisel elutasították, de azon az áron, hogy el kellett tűrni az állami pecsétet, ami azért a pártpecsétnél elviselhetőbb volt. Ugyanakkor a sznob áltudományosságot megvetette, és nem vállalt vele semmi közösséget. Jól jellemzi ezt ő maga a kötet elején közölt önéletrajzi jellegű *Töredékben*. Az írás leközlése szerkesztői telitalálat, nagyon jól jellemzi Vági Gábort azok számára is, akik nem ismerték, csak szakmai írásain keresztül. Ebből idézek:

„Kisvártatva »tudományos« munkára adtam a fejem, s föl kellett ismernem: a nemzetközi társadalomtudományi élet szűk szakmai klubokból áll, a folyóiratok egy-egy »iskola« módszereit, kérdéskörletevéseit és szemléletmódját variálják. Aki egy ilyen klubba – persze a munkája, szellemi erőfeszítései révén – bekezdkedik, előbb-utóbb »tagga« ütik, párizsi, chicagói és manilai ol-

vasókra (összesen kétszázra) számíthat, meghívhatják egy-két konferenciára, aztán egy amerikai egyetemre – óh, az amerikai egyetemek! –, s végre lakást vehet Újpalotán. Aztán másutt, ha időszodik.

Egyáltalán nem érdekelték a párizsi, chicagói stb. csokornyakkendős vagy kockás inges olvasók, hát nem lettem tudós. Nem izgattak az alig valamit mondó, összesen kétszáz ember számára érthető állítások, melyeket bizonyítani illik, s ha netán még nem tartanánk ott – preliminary draft riport –, bizonyíthatónak kell mutatkozniuk. Sosem írtam aztán bizonyított vagy bizonyítható gondolatokat, csak hihetőket. Amire lehetőleg senki sem mondja, hogy *nem igaz*.

Sok év kellett ahhoz, hogy megtanuljam: a hazai tudományos vagy urambocsá! »szellemi« életben ugyanúgy van, mint a chicagói (kaliforniai) fórumokon. Intellektuális jelenlétéhez sűrű publikációs tevékenység szükségeltetik, s jól meg kell változtatnom, hova is írjak. Ha 1980-ban megjelenik a cikkem, az 1984-es egyetemesták már nem fognak ismerni: őslénné válok négy év alatt. Ha az Állam és Igazgatás című lapban publikálok, frásomat még azok sem olvassák, akiknek hivatalból illenék; ha ellenben ugyanennek a cikkemnek egy gyengébb változatát a Medvetánc teszi közzé *egy évvel később*, a progresszív ifjúság »fölfedez«, s vállain szállít át a Lánchídon. Ha nem vagyok résen, Pestről Budára ráadásul, mert azt sem tudják, merre kell. A juristák.” (16–17. o.)

Persze nem szabad mindent elhinni. Vági a hazai tudományos élet egyik legigényesebb bizonyítója, érvelője, akit a tárgyi igazság olykor-olykor ideológiai eszmetársaival is szembefordított. Egyébként is, a társadalomtudományban a bizonyíthatóság kritériuma csak a valóságfeltárásban elfogadható, az érték-érintettségénél fogva a normatív értelmezésekben már semmi szerepe nincs a bizonyíthatóságnak, csupán a logikai megfelelésnek.

A kötet teljes képet ad a szerző tudományos munkásságáról. Azok számára, akik településpolitikával és településgazdaságtannal foglalkoznak, nélkülözhetetlen kézikönyv. Az 545 oldalas tanulmánykötet – olykori ismétlésektől nem mentesen – teljes képet ad a hazai önkormányzati és forráselosztási fejlődésről a hetvenes évektől napjainkig. Vági Gábor akkor távozott el közü-

lünk, 1990 májusában, amikor a közreműködésével kidolgozott koncepciók gyakorlati megvalósítása megkezdődött. Az önkormányzati törvény koncepcionális előkészítésében aktívan részt vett; ezeket a tanulmányokat a kötet közreadja.

A szerző érdeklődésének középpontjában hosszú éveken keresztül az a kérdés állt – kissé leegyszerűsítve –, hogy miért és hová megy a fejlesztési forrás a települési rendszerben, mik az elosztás elvei, ideológiai és gyakorlata. E kérdésselvetésen keresztül jut el a településgazdasági keretek értelmezési problémáihoz, a gazdasági funkciók valóságos és normatív elvek szerinti differenciálódásához. Véleménye szerint a települések önálló jövedelemtermelő képessége a mai Magyarországon nem értelmezhető. Nem konvencionális gondolat – az önfinanszírozás apostolait ugyancsak aláaknázza. Az következik ugyanis belőle, hogy (1) nem célszerű ehhez igazítani a helyi bevételeket és kiadásokat; (2) nem az a fejlett település(együttes), amelynek nagy az ún. jövedelemtermelő képessége, hanem azok „amelyek lakosai jómódúak, s ahol e jómódhoz az ott lakókat szolgáló közös létesítmények, szolgáltatások, más szóval: a közösségi infrastruktúra kiépítettsége is hozzá tartozik”. (34. o.)

Ebből az következik, hogy el kell vágni az érdekeltségi szálakat a lokális gazdasági mogulok és a helyi infrastruktúra felelősei között: az elosztásnak az állampolgári egyenlőségre és meglévő aránytalanságokra kell tekintettel lenniük. Ez persze nem zárja ki, hogy a települési integrátorok különféle megfontolások – pl. a foglalkoztatás alapján – aktív gazdaságfejlesztő politikát folytassanak, mivel az tagadhatatlan – s a szerző sem tagadja –, hogy igenis van összefüggés a helyi gazdaság milyensége és a helyi általános állapotai, mindjárt fejlettsége között. Ezáltal a szerző meglehetősen radikálisan elveti a fejlesztési önfinanszírozás elvét, amely a normativitás feltételezett egyenlősítő hatásairól papol. Vági idézi azt a pénzügyi bürokrácia által hangoztatott nézetet, miszerint a normativitás azonos esélyeket ad a településeknek s megjegyzi: „Szerencsére nem mindenki hazudik ekkorát.” (107. o.) Valóban: a településfejlesztés volt az államszocialista rendszer egyik olyan területe, ahol a bürokratika és a gazdasági elit hatalmát csak ostobán és siralmasan alacsony

színvonalon voltak képesek legitimálni. Direkt hatalmi eszközökkel a bírálatokkal szemben csak a hetvenes évek elején léptek fel, az utolsó áldozat Szelényi Iván volt. A következő generáció már szabadon szétzedhette az ideológiai és állami paternalizmus csacszkaságait, persze a gyakorlati politikán és az elítélteken nemigen esett csorba. Ebben a rendszerváltás sem hozott semmi érdemi változást. Talán kevesebb az önlegitimáló ideológia, de még ennek is eljöhhet az ideje.

Vági Gábor a rezsim ellenzékének ahhoz az eszmei áramlatához tartozott, amelyik érzékeny a szociális kérdések iránt, s ha épít is a piaci racionalitásokra, nem fogadja el fenntartás nélkül a piaci mammonizmus értékvilágát. Ezért talált utat az ellenőrzött redistribúció felé, mivel ezzel látta feloldhatónak az örökölt és bővítetten újratermelő települési egyenlőtlenségeket.

A kötetre és szerzőjére jellemző az a ketős szemlélet, amely nem elégszik meg az adott dolgok és eszmék bírálatával, hanem kilép a normatív rendszeralkotás terepére, s ezáltal kiteszi magát is a bírálatoknak. Ez a tisztességes magatartás nyilvánvalóan elfogadhatóbb, mint általános értékek megvalósításának állandó és erőszakos követelése. Nemes tradíciót követ ez a minta Széchenyitől Erdeiig. A szerző egyértelműen csatlakozik ehhez az építésre is vállalkozó vonalhoz, még az átkos „kommunizmuson” belül (míg más urak, mondjuk, ügyvédként, jobbára csak tőkéjük gyarapításával foglalkozkodtak, hogy aztán makulátlan bajnokként ítélkezzenek a régi rendszer holdudvara fölött – tisztelet a kivételnek).

1982-től kezdve állandó elem Vági munkásságában a *mit* és *hogyan* elemzése, amire persze állampárti munkahelye, az Államigazgatási Szervezési Intézet egyszerre autokratikus és szellemileg szabad és lázadó műhelye – elégedjünk meg ezzel a formulával – inspirálhatta. Mérlegett, alapos elemzések eredményeként előállt koncepciókról van szó, nem pedig kívánságlistákról. Ez teszi őket intellektuálisan vonzóvá. Komoly része volt ezeknek az – olykor teamekben készített – koncepcióknak abban, hogy a tanácsi gazdálkodáson belül lényeges reformokat lehessen végrehajtani a nyolcvanas évek közepére.

A tematikájában gazdag kötet azt is megmutatja, hogy a hazai folyamatok igényes

elemzése elengedhetetlenül nemzetközi horizontú látásmódot követel. Az olvasó figyelmébe ajánlom a könyv két ilyen típusú elemzését: „A helyi kormányzatok (tanácsok) pénzügyei a nemzetközi tapasztalatok tükrében”, valamint „A helyi és a megyei tanácsok pénzügyeinek szabályozása Dániában” címűt. Ezek az elemzések támadhatatlan érveket adtak szerzőjüknek, ha provinciális göggel vagy elvakult nyugatimádattal találkozott.

A tárgyi megalapozottság, a kitekintés képessége predesztinálta arra a szerzőt, hogy igen aktív szerepet vállaljon a tanács-rendszert felváltó önkormányzati struktúra kialakításában. Megjegyzem, sajátos magyar mentalitásra és politikai stupiditásra vall magának a *tanács* kifejezésnek a száműzése, pusztán indulati-politikai okokból. Mert egyfelől a világ civilizált részén használják ezt a terminust – council, conseil, – és semmi köze sincs az ún. „kommunizmus” vagy a „szovjet-formához”, másrészt államtalanított helyi kormányzat nem létezik, csak a politikai gúnyszótárban, Ugocsára való utalással. A régi rendszerrel aktívan együttműködő, majd azzal mindenáron szakítani akaró előkészítők így is kifejezésre juttatták ügybuzgalmukat és töretlen hűségüket – az új rendhez. A szerzőnek ilyen fordulatokra nem volt szüksége, s bizonyára gusztusa sem.

Vági Gábor az önkormányzati törvény koncepciójának kidolgozásában a Szabad Demokraták Szövetsége szakértőjeként vett részt. Nem volt a radikális önkormányzatiság híve, mert tudta, hogy a modern önkormányzat nem elsősorban politikai jellegű, hanem elsősorban a helyi szolgáltatásokra alapozott. Kétkedett az állam és az önkormányzat következetes szétválaszthatóságában is. Ebben nem osztottam véleményét, s ma is azt vallom, hazai földön nincs más út, mint a lehető legteljesebben végigvitt önkormányzat. A helyi hatalom részeseinek meg kell tanulniuk a maguk keservein keresztül, hogy nem minden korlát ered a központi hatalomból. Meg kell tanulni az önkormányzat politikai kultúráját és az öntevékenység etikáját. A korábbi rendszer ezt a szükségletet, ha fel is ismerte, nem ismerte el. Jutalmul azért is a központot vádolták, amiért az nem lehetett felelős. Azért kell ál-

lamtalanítani, mert különben a nyugati kultúrát csak hírből ismerő társadalmunk sohasem tapasztalja meg a közösségteremtés *sui generis*, *a priori* szükségleteit.

Az önkormányzati törvény előkészítési folyamatában a szerző dolgozta ki az SZDSZ megye-koncepcióját, melynek lényege a radikális szakítás az elosztó, hatalmi megye eszméjével, társulások rendszerben elképzelve az átalakítást. (Hasonló alapalásból én képviseltem a szocialisták megye-reform koncepcióját, egy még radikálisabb változattal. Bizottsági vitáink felidéznek a korrekt együttműködés lehetőségét egészen eltérő nézetűek között.) A törvényt létrehozó politikai kompromisszumot már nem érthette meg, s ez komolyan befolyásolta az elszórt megoldásokhoz vezető utat, azt, hogy az SZDSZ belemenne néhány elfogadhatatlan megoldásba. Vági Gáborban megvolt a szakmai kérdések igazságába vetett hajlíthatatlan hit, de ez a koncepcióalkotásban politikai rugalmassággal párosult. A kötetben közölt utolsó írásában ennek üzenetszerű igazolását adja. Ezzel az idézettel ajánlom az értő és érteni vágyó olvasó figyelmébe ezt a szakmailag és irodalmilag is kitűnő, igényes kötetet.

„Nyilvánvaló, hogy minden egyes párt a programjában, koncepcióiban igyekszik megkülönböztetni magát a többtől. Ennek már az is ellentmondhat, hogy egyszersmind igyekszik népszerű gondolatokat képviselni. De mert ezekben a kérdésekben (ti. az önkormányzati reformban – Sz. Gy.) nincsen egyetlen üdvözlendő megoldás, hanem többféle, egyaránt élıhető modell létezik, senkinek sem kell kétségbeesnie attól, hogy kiderül: történetesen egyetért akár a legádázabb politikai ellenfelével is. Csupán emiatt nem kellene elriadnia egyetlen racionális gondolatától sem. A politikai élet most csatátér – de nem lesz örökké az. Idővel nem a hatalom lesz a tét, hanem az, hogy az országnak jó törvényei legyenek. Lehet rá tréningezni. Máris elkezdődhetnek a különböző politikai értékektől motivált tárgyi viták. Ezekben az igazságot nem ragozzuk.” (526. o.)

Persze a hatalom mindig bennefoglaltatik a tétben, de azért az ellentmondás ugye ismerős?

Szoboszlai György

A HARMADIK SZEKTOR

Tanulmányok

Szerkesztette: Kuti Éva, Marschall Miklós.

(*Non-profit Kutatócsoport, Budapest, 1991. 241 old.*)

Az ember egyéni és társadalmi szükségletei sokkal differenciáltabbak annál, semhogy a gazdaság egyetlen szektorában kielégíthetők lennének. A klasszikus piacgazdaságban a piaci, az államszocialista gazdaságban az állami szektorról derült ki, hogy önmagában nem képes valamennyi társadalmi kihívásra választ adni. Mi több, a jóléti gazdaságok gyakorlata azt is bebizonyította, hogy a társadalmi problémák megoldásában még a piaci és a kormányzati szektor szoros együttműködése esetén is marad tér a *harmadik szektor*, a nem profitelvtű, többé-kevésbé közösségi finanszírozású, de nem állami irányítás alatt működő öntevékeny szervezetek számára.

Korántsem véletlen, hogy a non-profit szektor gazdasági szerepével foglalkozó első *elméleti elemzések* (Weisbrod, Hansmann, James és Salamon a kötetben is szereplő írásai) akkor születtek meg, amikor a válságjelenségek hatására szétfoszlottak a jóléti állammal kapcsolatos illúziók. Ezek az elméletek arra a kérdésre kerestek választ, hogy mi teszi nélkülözhetetlenné a non-profit szervezeteket a társadalom életében; melyek azok a funkciók, amelyeket jobban, rugalmasabban, hatékonyabban tudnak betölteni, mint a piaci vagy az állami intézmények; milyen a viszonyuk a gazdaság többi

szektorával, milyen szerepet játszanak a társadalmi munkamegosztásban.

Az e kérdésekre adott válaszok a kilencvenes évek Magyarországon is relevánsak lehetnek. A túllálmósított rendszer lebontása, a társadalmi öntevékenység ösztönzése, a közcélok szolgálatának társadalmi ellenőrzés alá helyezése csak akkor lehet sikeres, ha a non-profit szervezeteknek nemcsak lehetőségeivel, de korlátaival is tisztában vagyunk, ha tárgyilagosan ítéljük meg azt a szerepet, amelyet a harmadik szektor (a piaci és az állami szektorral együttműködve) a társadalmi szükségletek kielégítésében játszhat. E tisztánlátás kialakulásához járulhatnak hozzá a kötetben közölt tanulmányok: a non-profit szféra vezető teoretikusainak írásai, az *amerikai* non-profit szervezetek *adópolitikai* kezelésével, a *vállalati jótékonyossággal*, a *szociális* és az *egészségügyi ellátás* területén működő nonprofitokkal foglalkozó elemzések, valamint az *angol*, a *német*, a *holland* és a *skandináv* non-profit szektor problémáit áttekintő dolgozatok.

A kötetet egy olyan, körülbelül ezer tételtől álló bibliográfia zárja, amelyben a non-profit szektor nemzetközi irodalmának szinte minden fontosabb angol nyelvű írása fellelhető. Ez az irodalomjegyzék nemcsak a most induló non-profit kutatásokhoz adhat támpontot, hanem hozzájárulhat a non-profit szektorral kapcsolatos, szintén most formálódó politika szakirodalmi megalapozásához is. Maguk a non-profit szervezetek pedig lehetőségeik felméréséhez, tevékenységük szervezéséhez, adománykereső stratégiájuk kialakításához kaphatnak értékes segítséget a kötetben szereplő és a bibliográfiában felsorolt könyvekből, tanulmányokból.

Harsányi László